

Γιάννης Τζαβάρας

Η ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ MARTIN HEIDEGGER

ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ είναι μια επιστήμη, που μετά τον Martin Heidegger δεν φαίνεται να βρίσκει συνεχιστές· ακόμα και ο ίδιος ο Heidegger στα έργα της ύστερης περιόδου του έχει πάψει πια να κάνει λόγο για μια τέτοιου είδους επιστήμη. Μολονότι φαίνεται να κατατρύχεται εξασκολουθητικά από το ερώτημα σχετικά με το Είναι, οι εργασίες του χαρακτηρίζονται ως «στοχασμός του ίδιου του Είναι», ή με κάποιο παρόμοιο χαρακτηρισμό, αλλά δεν γίνεται πια λόγος για εκείνη τη συστηματική θεμελιωτική επιστήμη, που μέσα στο μεγάλο βιβλίο του, στο *Είναι και Χρόνος*, ονομάζεται «θεμελιώδης Οντολογία». Κατά πόσο αυτή η παραίτηση μπορεί να αποδοθεί σε μια συνειδητοποίηση της αποτυχίας της πρώιμης περιόδου, και όχι σε μια συμπληρωματική ή και παρεπόμενη μετάθεση του κέντρου βάρους, είναι ένα ερώτημα που χρειάζεται περίσκεψη και όχι βιαστικό προσπέρασμα.

Τα δυο πρωτεύοντα χαρακτηριστικά της χαϊντεγκεριανής θεμελιώδους Οντολογίας είναι η διασύνδεση του Είναι αφενός με την ανθρώπινη ύπαρξη, αφετέρου με την έννοια του χρόνου. Σκοπεύω να δείξω ότι τα δυο αυτά χαρακτηριστικά δεν είναι επιπλέον προσθήκες στο κεντρικό θεμελιωτικό οντολογικό ερώτημα, αλλά είναι κεντρικές επιλογές και άρα απαντήσεις του ερωτήματος, που παρέχουν ευθύς εξαρχής μια ξεκάθαρη κατεύθυνση στην ερευνώμενη επιστήμη. Μπορεί λοιπόν να ειπωθεί ότι το νεανικό εγχείρημα του Heidegger επιτυγχάνει ή αποτυγχάνει, κατά το μέτρο που ισχύουν ή όχι αυτές οι δυο κεντρικές επιλογές. Ας τις δούμε κάπως λεπτομερέστερα.

Αναλαμβάνοντας να επεξεργαστεί το ερώτημα σχετικά με το Είναι ο Heidegger έχει βέβαια υπόψη του ότι πρόκειται για την πιο γενική έννοια, επειδή για όλα τα όντα λέμε ότι είναι, και άρα καθημερινά προσάπτουμε στο κάθε τι κάποιο Είναι. Αλλ' αυτό δεν σημαίνει ότι το Είναι αποτελεί γένος, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τα όντα ως ειδικές περιπτώσεις· το Είναι δεν απαρτίζει το σύνολο των όντων, αλλά κάτι εντελώς διαφορετικό από αυτά —

και ήδη με αυτή τη διαπίστωση τίθεται το πρόβλημα της οντολογικής διαφοράς των όντων από το Είναι τους. Το πρόβλημα δηλώνει ότι το Είναι προηγείται οντολογικά, δηλαδή υπερβαίνει τα όντα, με το νόημα ότι τα προσδιορίζει σαν τέτοια. Πρόκειται λοιπόν για σχέση του προσδιοριστικού παράγοντα προς τα προσδιοριζόμενα. Το ερώτημα σχετικά με το Είναι ερωτά: ποιο είναι αυτό, που προσδιορίζει τα όντα ως όντα.

Η καταφυγή του Heidegger στην ανθρώπινη ύπαρξη δεν έχει άλλο νόημα, παρά ως προσφυγή στο μοναδικό εκείνο ον που τουλάχιστο έως ένα βαθμό καταλαβαίνει ότι προσδιορίζεται από το Είναι, κι εφόσον ερωτηθεί, μπορεί να δώσει λόγο σχετικά με τον προσδιοριστικό παράγοντα. Μήπως έτσι προβάλλεται μια εξαιρετικά βαριά απαίτηση στην ανθρώπινη ύπαρξη; Για να κάνω ένα παραλληλισμό, θα έλεγα ότι σε μια σχέση κυρίου και δούλου μπορεί να ερωτηθεί ο δούλος σχετικά με το ποιος είναι ο κύριός του ως καθοριστικός του παράγοντας: αλλά μια ικανοποιητική απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα θα υπήρχαν ελπίδες να δοθεί, εάν ο κύριος του δούλου του ήταν κάτι παρόμοιο με αυτόν, ήταν π.χ. επίσης άνθρωπος ή τουλάχιστον διέθετε κάποιο ανθρώπινο ή έστω διατυπώσιμο χαρακτηριστικό. Όταν όμως τίθεται στην ανθρώπινη ύπαρξη το ερώτημα σχετικά με το Είναι, όχι μόνο δεν πρόκειται για κάποιο ανθρώπινο ον, αλλά δεν πρόκειται καθόλου για ον, και άρα δεν μπορεί να δοθεί απάντηση με λέξεις όπως: «είναι αυτό κι αυτό» ή «είναι κάπως έτσι» —γιατί τότε θα μεταβαλλόταν σε ον. Το τι-Είναι και το πώς-Είναι αποκλείονται α priori.

Αλλά η προσφυγή στην ανθρώπινη ύπαρξη είναι και από μιαν άλλη άποψη προβληματική: όπως ένας δούλος μπορεί να δώσει λόγο για το δικό του κύριο, όχι όμως για οποιονδήποτε άλλο κύριο, έτσι και η ανθρώπινη ύπαρξη μπορεί ίσως να κατανοεί το δικό της Είναι, αλλ' αυτό δεν συνεπάγεται ότι κατανοεί και το Είναι οποιουδήποτε άλλου όντος. Η Οντολογία που εξετάζει το Είναι μιας επιμέρους περιοχής όντων, μπορεί σύμφωνα με την ορολογία του Edmund Husserl να ονομαστεί «περιοχειασκή» («regional»), όχι όμως θεμελιώδης. Περιοχειασκή είναι π.χ. η Οντολογία που αναζητά το Είναι της φύσης, της ιστορίας, της κοινωνίας, του θεού ή του ανθρώπου. Αλλά όλες αυτές οι Οντολογίες έχουν κατά τον Heidegger ανάγκη από ένα ενιαίο θεμέλιο, και αυτό μόνο η θεμελιώδης —δηλαδή η θεμελιωτική— Οντολογία μπορεί να το παράσχει. Ο Heidegger ισχυρίζεται ότι «η θεμελιώδης Οντολογία, από μόνη την οποία όλες οι άλλες Οντολογίες μπορούν να εκπηγάσουν, πρέπει να αναζητηθεί στην Αναλυτική της ανθρώπινης ύπαρξης», με τη δικαιολογία ότι η ανθρώπινη

ύπαρξη είναι η μόνη που διαθέτει πάντα ήδη μια κατανόηση του Είναι. Από αυτό τον ισχυρισμό γίνεται σαφής η βασική πεποίθηση του Heidegger ότι μαζί με το Είναι της ανθρώπινης ύπαρξης αποκαλύπτεται και το νόημα του Είναι εν γένει — αλλιώς η Αναλυτική της ανθρώπινης ύπαρξης θα ήταν μια επιμέρους Οντολογία μεταξύ άλλων και κατά κανέναν τρόπο θεμελιώδης.

Αξίζει να προσεχτεί ότι δεν ερωτάται καθέννας από εμάς ως ξεχωριστή περίπτωση σχετικά με το τι κατανοούμε από το Είναι, αλλά ερωτάται η πολιτιστική και φιλοσοφική παράδοση των τελευταίων 25 αιώνων, έτσι καθώς ξεκινά από τους αρχαίους Έλληνες, συνεχίζεται στον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα και φτάνει έως την «πλανητική» εποχή μας. Όλοι αυτοί οι λαοί και οι αιώνες σύμφωνα με τον Heidegger κατανόησαν και ερμήνευσαν το Είναι κατά ένα μονοσήμαντο τρόπο: από την αρχαιοελληνική ερμηνεία του Είναι ως παρουσίας προέκυψε η νεότερη και σύγχρονη ερμηνεία του Είναι ως σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου. Έτσι φανερώνεται ότι ο Heidegger συλλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα μιας μακράιωνης οντολογικής παράδοσης, που έπαιξε βαρυσήμαντο ρόλο στην καθημερινή ζωή αναρίθμητων ανθρώπων αφετέρου ο Heidegger στρέφεται κριτικά και προς την εποχή μας και προς καθέναν από εμάς, προσπαθώντας να ανασύρει λησμονημένα θεμέλια, είτε αυτά είναι σαθρά είτε στέρια — και με αυτό το νόημα ασκεί μια επίκαιρη πολιτιστική και κοινωνική κριτική. Ένα καίριο μήνυμα που προκύπτει από αυτή τη στάση, είναι ότι μια κοινωνική κριτική που δεν έχει πρωτύτερα διασαφηνίσει τα οντολογικά της θεμέλια, ενεργεί αθεμελίωτα και άρα ανεδραφικά.

Η μομφή, την οποία ο Heidegger επιρρίπτει προπάντων στη νεότερη και σύγχρονη ερμηνεία του Είναι, αφορά τη στενότητα του βλέμματος και τον επακόλουθο εγκλωβισμό του Είναι μέσα στα όρια ενός πραγματοποιημένου και αλλοτριωμένου κόσμου. Μόνο τα ρεαλιστικά παρευρισκόμενα (real vorhanden) ισχύουν ως χαρακτηριστικά του Είναι, άρα τα πράγματα που παρέχονται προς χρήση και κατανάλωση ως αντικειμενικά διαθέσιμα: μια διαφορετική σχέση προς τα όργανα που χειριζόμαστε με άμεση σωματική επαφή και προς τις ανθρώπινες υπάρξεις που «συνειναι» μαζί μας, είναι κατά το πλείστο αδιανόητη. Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ερμηνείας του Είναι έπαιξε το πρόσωπο υποκείμενο (γερμανικά: das Man) που καταδυναστεύει την καθημερινή διαβίωση των ανθρώπων. Όχι κάποιες επιμέρους προσωπικότητες, κάποιοι εξαιρετικά προικισμένοι στοχαστές ή ηγέτες καθόρισαν την ευρωπαϊκή κατανόηση του Είναι, αλλά αντίθετα το πρόσωπο πλήθος, οι πολλοί, που φροντίζουν να στερούν από τα άτομα το αυθεντικό τους Είναι, να τα συνθλίβουν μέσα στα μέτρα και τα σταθμά του μέσου όρου, μέσα σε διαρκή καχυποψία και αλληλοϋπονόμευση, και να τα διατηρούν κάτω από την υποτέλεια ενός συνεχούς αυτοδιασκορπισμού. Οι πολλοί, μέσα στους οποίους

αρέσκεται καθέννας μας να συγκαταλέγεται, μας αφαιρούν την υποχρέωση να επιλέγουμε, να αποφασίζουμε και να διαμορφώνουμε απ' εαυτών το δικό μας εαυτό. Αρκούμαστε έτσι να παίζουμε το ρόλο ενός ρεαλιστικά υπαρκτού υποκειμένου, που προσεγγίζει τα όντα και το περιβάλλον μέσα από μια κυρίως γνωσιακή σχέση υποκειμένου-αντικειμένου, μέσα στο δυϊσμό της οποίας έχουν εκφυλιστεί όλα τα όντα σε εξίσου παρευρισκόμενα (γερμανικά: vorhanden).

Η ένσταση του Heidegger σ' αυτό το σημείο είναι σαφής: Το Είναι δεν επιτρέπεται να ξεπέσει σε αντικείμενο γνώσης· δεν είναι γνωσιακή η πρωταρχική ανθρώπινη πρόσβαση στο Είναι, γιατί μια τέτοια προσέγγιση το μεταβάλλει σε κάτι γνώριμο και προσδιορισίμο —ενώ αυτό οφείλει να παραμείνει ο προσδιοριστικός και όχι ο προσδιοριζόμενος παράγων. Απευθύνοντας το θεμελιώδες οντολογικό ερώτημα στη σύγχρονη ανθρώπινη ύπαρξη ο Heidegger δεν επιδιώκει ως απάντηση κάποια θεωρητική ολογία, αλλά ερωτά συγκεκριμένα σχετικά με τη δυνατότητα ενός αυθεντικού υπάρχειν μέσα στην καρδιά ενός ισοπεδωτικά εξαντικειμενικευμένου κόσμου.

Ποια μπορεί να είναι η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα; Θα ήταν αστείον να ισχυριστεί κανείς ότι ο Heidegger δεν δίνει σαφείς μεθοδολογικές και εννοιολογικές κατευθύνσεις για την εύρεση της απάντησης. Με σκληροτράχηλη επιμονή ανέσκαψε την έννοια του χρόνου, για να αναδείξει τη θεμελιώδη λειτουργία μιας ενδεχόμενης αυθεντικής χρονικότητας. Ήδη ο τίτλος του χαϊντεγκεριανού βιβλίου *Είναι και χρόνος* δηλώνει ότι το Είναι δεν πρόκειται να μελετηθεί ως σταθερή και αμετάβλητη πραγματικότητα που προέρχεται από ένα αέναο παρελθόν και παραπέμπει σε ένα αιώνιο μέλλον, αλλά πρόκειται να συγκεκριμενοποιηθεί μέσα στα πεπερασμένα όρια του χρόνου, χωρίς η σημασία του να βλαφτεί με την αποδιδόμενη φθαρτότητα. Ένα πρώτο αποφασιστικό βήμα προς μια θεμελιώδη σύλληψη του ανθρώπινου Είναι αλλά και του Είναι ενγένει, έγκειται στο να απαλλαγεί από την προσκόλλησή του σε μια απρόσωπη και αντικειμενική διαιώνιση. Αλλ' αυτό δεν σημαίνει τίποτε άλλο, από το ότι ο χρονικά πεπερασμένος μας χαρακτήρας και κατά συνέπεια το επικείμενο τέλος μας, ο θάνατός μας, γίνεται ανώτατο κριτήριο αυθεντικότητας. Ενόψει του αδιάκοπα επικείμενου θανάτου της η ανθρώπινη ύπαρξη εξαναγκάζεται να αποσπαστεί από την καθησυχαστική παρουσία των πολλών, και να οδηγηθεί σε οξύτατη εξατομίκευση. Όταν ο Heidegger μιλά τώρα για το ανθρώπινο Είναι ως μέριμνα, είναι προφανές ότι μπροστά στη θανατική απειλή έχει παραμεριστεί η μέριμνα για τα βιοτικά και για τους άλλους ανθρώπους, έχει καθαρθεί από τις καθημερινές παρεκτροπές που πετυχαίνουν τη συνεχή αναβολή της ενασχόλησης με το επικείμενο τέλος, και η μέριμνα έχει διαμορφωθεί με το ανώτατο δυνατό νόημα θετικής ελευθερίας, ως ελευθερία προς θάνατο.

Αλλά αυτό το κρίσιμο σημείο της αναμέτρησης με το τέλος δεν αποτελεί το τέλος της θεμελιώδους Οντολογίας. Μέσα από εκτενή μελέτη της παραδοσιακής αντίληψης περί χρόνου, έτσι όπως καθιερώθηκε με την καθημερινή χρονομέτρηση και διατυπώθηκε κλασικά από τον Αριστοτέλη, ο Heidegger διαπιστώνει ότι δόθηκε εξαιρετική βαρύτητα σε μία από τις διαστάσεις του χρόνου, στο παρόν, και μόνο χάρι σ' αυτή την προβληματική βαρύτητα μπόρεσε το Είναι ενγένει να ερμηνευτεί ως παρουσία και ως αντικειμενική παρούσα (Vorhandenheit). Κάτω από την πίεση του ερωτήματος που αφορά τη δυνατότητα αυθεντικής ανθρώπινης ύπαρξης διαπιστώνεται ότι αυτή η παραδοσιακή αντίληψη περί χρόνου συγκροτήθηκε κάτω από την επίδραση των μαζοποιημένων πολλών (ο Heidegger την ονομάζει χαρακτηριστικά «vulgäri» λέξη που προέρχεται από το λατινικό vulgus, δηλαδή, το μαζικό πλήθος) και αποσκοπεί να καλύψει τις δικές τους καθημερινές ανάγκες. Αντίθετα ο αυθεντικός χρόνος, δηλαδή ο χρόνος μέσα στον οποίο μπορεί να κινηθεί μια αυθεντική ανθρώπινη ύπαρξη, δεν έχει ως κύριο χαρακτηριστικό τη χρονομέτρηση και ούτε την παρουσία των παρόντων, αλλά προέρχεται κυρίως από το μέλλον —και υπονοείται η συγκεκριμένη μελλούμενη στιγμή του θανάτου—, με κύριο χαρακτηριστικό του μέλλοντος την αυτοπραγμάτωση ως προσέγγιση στον δικό μας εαυτό (Zu-kunft als Zu-sich-kommen)¹.

Θα συνοψίσω με τις εξής προτάσεις: Η θεμελιώδης Οντολογία του Heidegger ξεκινά προς αναζήτηση του νοήματος του Είναι όχι απροϋπόθετα —όπως ήταν το μέλημα παλαιότερων στοχαστών— αλλά προϋποθέτοντας αφενός μια μακραιώνη ανθρώπινη κατανόηση και ερμηνεία του Είναι, απέναντι στην οποία ο Heidegger στέκεται με επικριτικό αλλά και οικειοποιητικό βλέμμα, αφετέρου μια σαφή μεθοδολογική τάση υπέρβασης αυτής της οντολογικής ιστορίας, και άρα μια τάση υπερβασιακής (γερμανικά: *transzendental*) αποκάλυψης των υπαρκτικών και χρονικών της θεμελίων. Η επιτυχία ή αποτυχία του εγχειρήματός του κρίνεται όχι τόσο με βάση τα επιμέρους επιτεύγματα κάποιων «περιοχειακών» προβληματισμών, όσο με βάση τις κύριες επιλογές όπου στηρίζεται το εγχείρημα όσον αφορά π.χ. την ευρύτητα του βεληνεκούς τους, την επαρκή τους στήριξη «στα ίδια τα πράγματα», την όποια πρωτοτυπία τους και τη γονιμοποίησή ή παραπλανητική επίδρασή τους στους σύγχρονους και στους μεταγενέστερους μελετητές. Μια τέτοια κριτική θεώρηση είναι όχι μόνο επιθυμητή, αλλά είναι μάλλον απαιτούμενη και αναγκαία: γιατί ήδη μια από τις πρωταρχικές αναγκαιότητες που συνειδητοποίησε και αξίωσε ο ίδιος ο Heidegger, είναι αυτή τούτη η πολεμική κριτική αντιμετώπιση, αρκεί αυτή να μην εμφορείται από μικρόψυχα ζηλόφθονα αισθήματα, αλλά να συμβάλλει δυναμι-

2. Δες *ibidem*, § 81.

3. Δες *ibidem*, 325.

κά σ' αυτό που ήδη ο Πλάτων περιέγραψε και ο Heidegger απλώς επανέλαβε μιλώντας για μια «γιγαντομαχία περί της ουσίας»⁴.

4. Δες Πλάτωνος, *Σοφιστής* 246α και M. Heidegger, *ibidem*, 2.